

BÂKİLLÂNÎ

(الباقلائی)

Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib
b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî
(ö. 403/1013)

Ünlü Eş'arî kelâmcısı ve
Mâlikî fakihî.

Hayatı. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 330 (941-42) yılı civarında doğduğu sanılmaktadır. Babası veya dedelerinden biri bakla ticaretiyle uğraştığı için İbnü'l-Bâkîllânî künyesiyle anılmasına rağmen zamanla Bâkîllânî diye şöhret kazanmıştır. Ukberâ ve Bağdat'ta kadılık, Sağr'da kâdilkudâtılık yaptığı için "Kâdî" unvanıyla da meşhurdur. Basrî nisbesini almasından Basralı olduğu anlaşılmaktadır. İlk öğrenimini Basra'da yaptı. İmam Eş'arî'nin öğrencilerinden İbn Mücâhid et-Tâî ve Ebû'l-Hasan el-Bâhilî'den kelâm, Ebû Abdullah eş-Şîrâzî'den usul, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî ve Ebû Bekir el-Ebherî'den fıkıh, İbn Sem'un'dan ahlâk ilimlerini tahsil etti. Öğrenimini tamamlamak için gençlik yıllarında (muhtemelen 961'de) Bağdat'a gitti ve oradaki ünlü âlimlerden ders gördü. Ebû Bekir el-Katî, İbn Mâsî ve Dârekutnî'den hadis dinleyip onlardan rivayette bulunanlar arasına girdi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Basra'ya döndü ve Basra camiinde ders vermeye başladı. Büveyhî hükümdarlarından Adudüddevle'nin daveti üzerine, çeşitli mezheplere mensup âlimlerle tartışmaların yapılacağı meclislere Ehl-i sünnet temsilcisi olarak katılmak için 970'te (veya 977) Şîraz'a gitti ve orada İbn Haffî eş-Şîrâzî tarafından karşılandı. Adudüddevle'nin huzurunda Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup âlimlerinden Ebû'l-Hasan el-Ahdeb, Ebû İshak en-Nusaybî, Şîa'dan İbnü'l-Muallim, Şâfiîler'den Ebû'l-Ferec İbn Tarâr ile rü'yetullah*, kulların fiilleri, kadının İslâm dinindeki yeri gibi değişik kelâmî ve fikhî konularda münazaralar yaptı ve her defasında üstünlüğünü kabul ettirdi. Adudüddevle Şîi olmasına rağmen Bâkîllânî'yi oğlu Simnânüddevle'yi yetiştirmekle görevlendirdi. Bu sırada Adudüddevle'ye ithaf ettiği meşhur eseri *Kitâbü't-Temhîd*'i kaleme aldı. Hükümdarın arzusuyla Bizanslılar'la esir değişimi yapacak ve daha başka konularda görüşmelerde bulunacak olan heyetin başkanı olarak İstanbul'a gitti. Bizans İmparatoru II. Basilius'un yanına götürülürken ancak eğilerek geçilebilecek alçak bir kapı ile kar-

şılaşınca arkasını dönerek içeri girmek suretiyle bu aşağılayıcı diplomatik tuzağı pratik zekâsı sayesinde aşmış oldu. Bizans sarayında II. Basilius'un yanı sıra birçok papazla teslîs inancı, Hz. İsâ'nın durumu, ay mucizesi (inşikâku'l-kamer), Hz. Meryem ile Hz. Âişe'nin dinî ve beşerî şahsiyetleri gibi önemli konularda başarılı münazaralar yaparak Bizanslılar'ın takdirini kazandı ve imparatorun ikramına mazhar olarak ülkesine döndü. Bundan sonra bir müddet Bağdat, Ukberâ ve Sağr'da kadılık ve kâdilkudâtılık yaptı. Adudüddevle'nin ölümü üzerine Bağdat'a yerleşti ve ölümüne kadar Mansûr Camii'nde müderrislik yaptı. Derslerine Endülüs'ten Horasan'a kadar İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen çok sayıda öğrenci devam etti. Ebû Ca'fer es-Simnânî, Ali b. Muhammed el-Harbî, Ebû Abdullah el-Ezdi, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû'l-Kâsim es-Sayrafî, Ebû Zer el-Herevî, Ebû Hâtim el-Kazvî'nin Bâkîllânî'nin yetiştirdiği yüzlerce öğrenciden bazılarıdır. Bağdat'ta ika- met ettiği sırada Kerh'i ve daha başka beldeleri ziyaret etti. Bağdat'taki Hanbelîler'in reisi Ebû'l-Hasan et-Temîmî ile münazaralar yaparak bu mezhep âlimlerinin kelâm ilmine ve kelâmcılara karşı takındıkları tavrı bir ölçüde yumuşattı. Bu arada propaganda faaliyetlerini Bağdat'a kadar taşınan Bâtınîler'in görüşlerini çürütmek maksadıyla *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye* adlı eserini yazdı. Ayrıca ateşli bir Bâtıniyye taraftarı olan Musul Valisi Karvân'ın tehlikeli çalışmalarını önlemek maksadıyla Halife Kâdir-Billâh tarafından muhtemelen 401'de (1010-11) Bahâüddevle'ye elçi olarak gönderildi (İbnü'l-İmâd, III, 160). 23 Zilkade 403 (5 Haziran 1013) Cumartesi günü Bağdat'ta vefat etti. Hanbelîler'in yanı sıra diğer birçok âlimin katıldığı cenaze namazını oğlu Hasan kıldırdı. Önce evine defnedildi, daha sonra Bâbü Harb Kabristanı'na nakledilerek İmam Ahmed b. Hanbel'in yanına gömüldü. Vefatından sonra adına çeşitli mersiyeler yazıldı.

İlmî Şahsiyeti. İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye yüz tuttuğu hicrî IV. asrın zengin kültür ortamında yetişen Bâkîllânî pratik zekâsı, kuvvetli hâfızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisine "hicrî IV. asrın müceddidi", "engin deniz",

"Ehl-i sünnet'in keskin kılıcı", "sünnî âkidenin önderi" gibi unvanlar verilmiştir. İbadete düşkün, zühd ve takvâ sahibi bir kimse olduğu, riya ve gösterişten uzak bir hayat yaşadığı rivayet edilir. Takvâsı ve ilmi yanında hazırcevap oluşuyla da ün kazanmıştır. Şîi kelâmcılardan İbnü'l-Muallim'in Bâkîllânî'yi görünce, "Şeytan geliyor" demesine karşılık, "Biz şeytanları kâfirlerin üzerine göndeririz" (Meryem 19/83) meâlindeki âyeti okuyarak cevap vermesi, kaynaklarda bu özelliği hakkında zikredilen örneklerden biridir.

Bâkîllânî'nin ilmî şahsiyetinde kelâmcılık yönü ağır basar. Ayrıca hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, belâgat, dinler ve mezhepler tarihi alanlarında da adından önemle bahsedilir ve bunların çoğunda otorite kabul edilir. Hadis sahasında eser telif ettiği bilinmiyorsa da hadis dinleyip rivayet edenlerden olduğu bilinmektedir. Fıkıh ve usûl-i fıkıha dair çeşitli eserler yazması, hatta Gazzâlî üzerinde tesir bıraktığının kabul edilmesi (Bâkîllânî, *i'câzû'l-Kur'an*, nâşirin girişi, s. 63), onun bu alanda önemli bir mevkiye sahip olduğunun işareti sayılabilir. Fıkıhtaki mezhebi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Başta Kâdî İyâz olmak üzere kaynakların çoğu onun Mâlikî olduğunu kaydederken bazıları Şâfiî, bazıları da Hanbelî mezhebine bağlı bulunduğunu belirtir. Bu görüşlerden birincisinin isabetli olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü talebelerinin çoğu Mâlikî olduğu gibi kendisinden bahseden kaynakların ekseriyeti de onu bu mezhebe nisbet etmektedir. Şâfiî zannedilmesi, Mu'tezile'den olduğuna ilişkin bazı önemsiz iddiaların aksine çoğunluğu Şâfiîler'den oluşan Eş'ariyye'nin büyükleri arasında yer almasından kaynaklanmış olmalıdır. Hanbelî gösterilmesi gelince, bu husus tamamen haberî sıfatların izahında Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine paralel bir düşünceye sahip bulunmasıyla ilgili olup fıkıhla alâkalı değildir.

Arap edebiyatını iyi bilen ve eserlerini akıcı bir üslûpla kaleme alan Bâkîllânî Kur'an'ın i'câzı, Kur'an tarihi vb. konularda yaptığı çalışmalar ve Şîiler'ce Kur'an hakkında öne sürülen iddialara verdiği cevaplarla tefsir ilminde de dirayetli bir âlim olduğunu göstermiştir. Bağdat'taki hristiyan rahiplerle yaptığı münazaralar ve Ehl-i kitap'a karşı yazdığı red-diyeler sebebiyle dinler tarihi sahasında ilgi duyulan bir şahsiyet olmuştur. Nitekim A. Abel onun Hristiyanlığa, R.

Brunschvig de Yahudiliğe yönelttiği tenkitleri inceleme konusu yapmışlardır (Be-devî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 595). Mu'tezile, Şîa ve özellikle Bâtıniyye'ye karşı yazdığı reddiyeler mezhepler tarihi açısından önemlidir. Ayrıca Bâkîllânî, Aristoteles felsefesi ile Aristocu filozofların fizik ve metafiziğe ilişkin görüşlerine yönelttiği tenkitleri dolayısıyla felsefe karşısında kelâm disiplininin üstünlük kazanmaya başlamasında rol oynayan ciddi teşebbüslerin öncüsü olarak kabul edilmelidir. Onun bu hususta İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ile Gazzâlî'ye öncülük etmiş olduğu söylenebilir. Filozofları reddetmek için *Deķā'iku'l-kelâm* adlı hacimli bir eser telif ettiği bilinmektedir.

Bâkîllânî, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini genel planda benimsemiş ve temellendirmiş olmakla birlikte bazı konularda ondan farklı düşündüğü de olmuştur; ayrıca Eş'ariyye'nin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli hizmetler ifa etmiştir. Nitekim Bâkîllânî Eş'arî kelâmını bilgi problemi ve tabiat felsefesi açısından ikmal etmiş, bu arada bilginin tanımı, kaynakları ve çeşitleri üzerinde durmuş, Aristo mantığı ve felsefesine karşı çıkarak âlemin hudûsü ile Allah'ın varlığını ispat etmek için cevher, araz, atom (cevher-i ferd), boşluk (halâ) vb. tabiat felsefesine ilişkin konuları sistemleştirmiş, bunları ulûhiyyet anlayışının temeli haline getirmiştir. Tabiatçı görüşü çürütmek ve mucizeyi ilmî bir temele dayandırmak için sebeple sonuç arasında zorunlu bir bağın bulunduğu (determinizm) görüşünü reddetmiş, ayrıca istidlâl kaidelerini geliştirerek konuyu alternatiflerine ayırma ve bunlardan sabit olanı tercih etme (sebr ve taksim*) ilkesi, duyular ötesini duyulur âleme kıyaslama (kıyâsü'l-gâib ale's-şâhid), delilin yanlışlığından delille ispatlanmak istenen düşüncenin yanlışlığına hükmetme (in'ikâsü'l-edille) gibi metotları da benimsemiş, böylece Eş'ariyye kelâmını bir doktrin haline getirmiştir. Bâkîllânî'nin bazı önemli kelâmî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. Bilgi. "Bir nesneyi olduğu gibi tanımak" anlamına gelen bilgi (ilim), Allah'a ait kadîm bilgi ve yaratıklara ait hâdis bilgi kısımlarına ayrılır. Hâdis bilgi de ya zaruri veya istidlâlî olur (Bâkîllânî, *el-İnşâf*, s. 13-14). Akıl, varlık ve olaylara duyulan sınırlarını aşarak imkân açısından bakan bir güçtür (Hüsnî Zeyne, s. 26-27, 144). Küllî, hariçte varlığı bulunmayan

sırf zihnî bir kavram olup tamamen itibarîdir. Mevcudatın zatı ve varlığı aynı şeydir. Buna bağlı olarak beş küllî* ve on kategorinin hâricî bir varlığı yoktur (İzmirli, s. 148).

2. Âlem. Âlemi oluşturan cisimler cevher ve arazlardan ibarettir. Maddenin en küçük parçası olan bütün cevherler birbirinin benzeridir (mütemâsil). Varlıkların çeşitliliğini sağlayan husus taşıdıkları arazlardır. Eğer bir daha bölünemeyen atomların (cüz' lâ yetecezzâ) varlığı kabul edilmezse madde ve süretin, dolayısıyla âlemin kadîm kabul edilmesi gerekir ki bu imkânsızdır. Cevherlerin bölünemeyişi "an"ın bölünemeyişinden ötürüdür. Cevherlerin hareket etmesi için boşluk vardır ki o da maddenin işgal etmediği mekândır. Arazlar cevherlerde bir mâna olarak mevcuttur. Arazların varlığı sürekli olmayıp her an yaratılmaktadır. Arazların varlığı sürekli olsaydı hareket halinde olan bir cismin hiç durmaması gerekirdi. Cismin durması demek o anda Allah'ın hareket arazını yaratmaması demektir. "Atomun yer işgal etmesi" anlamına gelen kevnin sükûn, hareket, ayrılıma (iftirâk), birleşme (ictimâ) diye dört arazi vardır. Fakat bu arazların birbirinden ayrılmasını ifade eden mümeyyizât (mümâsset, mûcâ-veret, te'lif, mübâenet) gerçek varlığı bulunan arazlar değildirler. Bütün araz neveleri değil sadece mümkün olan arazlar sayı bakımından sonsuzdur. Bekâ ve fenâ birer araz değildir. Çünkü cismin varlıkta devam etmesi Allah'ın onda oluş arazını peşpeşe yaratmasıyla mümkün olur; oluş arazının yaratılmadığı anda cisim de yok olur. Arazlarla bunlardan ayrı olarak var olmayan cevherler hâdistir, hepsi Allah tarafından her an yaratılmaktadır.

3. Allah'ın Varlığı ve Sıfatları. Allah'ın varlığı, duyuların verdiği bilgiden ayrı olarak, iç duyunun sağladığı bir tür zorunlu idrak ile bilinir. Âlem hâdis olduğuna göre mutlaka bir yaratıcısı olmalıdır. Çünkü akıl her yaratılmışın bir yaratıcısı bulunması gerektiğine hükmeder. Varlıkların bir kısmı önce, bir kısmı sonra yaratılmaktadır. Önce veya sonra meydana geliş kendiliğinden olamayacağına göre bunu tayin eden bir fâilin varlığı zorunludur. Ayrıca tabiatta gözlenen varlıklarda güzellik-çirkinlik, fayda-zarar, büyüklük-küçüklük gibi maddî ve mânevî tür ve cinslerin çeşitlilik ve zıtlıkların, değişik şekil ve düzeninin bulunuşu ile cansız nesnelerde hayatın te-

şekküllü de yüce bir yaratıcının varlığını zorunlu kılar. Aksi takdirde bunlara mâkul bir açıklama getirmek imkânsızdır. Tabiatta görülen bütün varlıkların ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcının eseri olduklarını gösteren birçok özellik taşımaları Allah'ın bilme, dileme, güç yetirme, varlığının başlangıç ve sonunun olmaması gibi üstün nitelikleri bulunduğuna ilişkin akli delillerdir. Bu hususa işaret eden naklî deliller de vardır. Allah her yerde değil âlemin üstündedir. Zâtî ve fiilî kısımlarına ayrılan ilâhî sıfatların birinci grubuna dahil olanlar zatla birlikte ezeli, ikinciler ise hâdistir. Sıfatlara hal (bk. AHVAL) adı da verilebilir. Kelâm sıfatı ilâhî zâtta mevcut bir mâna olup kadîmdir. Allah'ın kelâmı harf ve ses türünden olmamasına rağmen yaratıklarca duyulabilir. Bir nesnenin görülmesi sadece var olma şartına bağlı olduğundan var olan Allah da âhirette görülecektir. Allah dünyada Hz. Peygamber tarafından kalp gözüyle değil baş gözüyle görülmüştür (Bâkîllânî, *el-İnşâf*, s. 176). Diğer bütün varlık ve olaylar gibi ecel, rızık, kâr-zarar ile kulun iman-küfür, itaat-isyan türünden yaptığı fiilleri de ilâhî iradenin kapsamına girer. Gerçi ilâhî iradenin eceli öne veya sona alması teorik olarak mümkündür, fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmez.

Naslarda Allah'a atfedilen "ayn", "vech", "yed", "kadem" gibi zâtî ve "istivâ", "nü-zûl", "mec", "ityân" gibi fiilî sıfatları mecazi mânalarla te'vil etmek veya yaratıklara benzeterek zâhirî anlamında kabul etmek isabetli değildir. Zira söz konusu nasları te'vil etmek bizi her yerde mantıklı sonuca götürmemekte, zâhirine göre anlamak da teşbihe yol açmaktadır (Bâkîllânî, *el-İnşâf*, s. 24, 41; a.mlf., *et-Temhîd*, s. 259-260).

4. Kulların Fiilleri. İnsanların fiilleri, biri Allah'a diğeri kendilerine ait olmak üzere iki ayrı kudretin tesiriyle yaratılır. İlâhî kudret fiilin aslını, kulun kudreti ise vasfını meydana getirir; bu şekilde fiilin iyi veya kötü oluşu kulun irade ve gücünün tesiriyle gerçekleşir. Şu halde Allah'ın kudreti ile kulun kudreti fiilin meydana gelişinde ayrı ayrı noktalardan tesir ettiği için, "Makdûrûn (fiilin) iki kâdir tarafından yaratılması mâkul değildir" tarzında ileri sürülecek bir itirazın değeri yoktur (Bâkîllânî, *et-Temhîd* [R. J. McCarthy], s. 304-305).

5. Nübüvvet. Peygamberin tabiat üstü bir olay (mucize) gösterebileceğini açık-

layıp iddiasına uygun bir şekilde bunu gerçekleştirmesi nübüvvetini ispat eden kesin bir delildir. Çünkü mucize gerçekte Allah'ın gücüyle vuku bulan bir fiildir, aklen de mümkündür. Zira cisimlerin aslı aynı olduğundan biri diğerinin sebep veya eseri olamaz; tabiat olayları zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi neticesinde ortaya çıkmamaktadır, aksine bunları gerçekleştiren ilâhî kudret ve iradedir. Üslûbu, muhtevası, edebî üstünlüğü, ince ifadeleri, hikmetli sözleri, âyetlerinin tertip ve düzeni, fonetik iniş çıkışları, anlam ve kavramlarıyla Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olduğunu ispat eden en güçlü delildir. Kur'an'ın i'câzı gayba dair haberler ihtiva etmesi, Arapça gibi bilinen bir dilden olmasına rağmen alışılmış nersir ve nazım türleri dışında bir ifade güzelliği taşıması, bir de okuma yazma bilmeyen (ümî) bir insan tarafından ortaya konulması noktalarında toplanır. Bazılarının öne sürdüğü gibi Kur'an, onun benzeri bir kitabı yazma gücü insanlarda bulunduğu halde Hz. Muhammed'in gelişiyile bu gücün onlardan alınması açısından değil böyle bir gücün onlarda bulunmaması bakımından mucizedir (Bâkîllânî, *i'câzû'l-Kur'an*, s. 16-30). Aksi takdirde Kur'an'ın Allah kelâmı olduğundan şüphe edip onu insan sözü kabul etmek mümkün ve doğru olurdu. Sihrin gerçek bir hadise oluşu mucize ile karışmasına yol açmaz. Zira mucizede esas olan peygamberin *tehadîd** de bulunması ve olumlu bir cevap almamasıdır. Peygamberlerin nübüvvet vasfı ölümle sona ermez.

6. **Âhiret Halleri.** Naslarda bildirilen âhiret hallerine iman etmek naklen farzdır. Bu halleri akıl da mümkün görür.

7. **İman.** Aslında kalp ile tasdik etmekten ibaret olan iman "Allah'ın varlığını bilmek" anlamına alınıp tasdikini araştırma ve bilgi edinme faaliyetinden sonra bırakılması mümkündür. İmanın artıp eksilmesi, kalbin tasdikine dil ve bedenini iştirak etmesi veya elde edilecek sevabın fazla yahut az olması demektir. İman ile günah bir kişide bulunabilir, bundan dolayı günahkâr kimse kâfir olmaz; çünkü günah tasdiki ortadan kaldırmaz.

Müslümanların devlet reisi (imam) nasla tayin edilmiş değildir; belli şartları taşıyanlar arasından ilgili kişilerin yapacağı seçimle belirlenir. Fazilet derecesinde melekler insanlardan üstündür.

Ehl-i hadisin itikadî görüşleriyle Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kullandığı kelâm metodunu birleştirerek Ehl-i sünnet kelâm ekolünün gelişmesinde önemli rol oynayan Bâkîllânî, Eş'arî'nin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in etkisiyle de haberî sıfatlarda selefe uyumuş, imanın tarifinde Cehm b. Safvân'a yaklaşmış, i'câzû'l-Kur'an konusunda Rummânî ve diğer belâğat âlimlerinin görüşlerinden faydalanmıştır. Kullanır fiillerinin yaratılmışlığı meselesinde çağdaşı olan İbn Fûrek ile paralel bir düşünceye sahip olmuş, arazların sonsuz olabileceği hususunda çoğunluktan ayrılarak Ebû Ali el-Cübbâî ile aynı kanaati paylaşmıştır. Bekâyı müstakil bir sıfat kabul etmek, ilâhî sıfatları ahal kavramı içinde mütalaa etmek, fiilin meydana gelişinde kulun müessir bir güce, dolayısıyla sorumluluğuna esas teşkil edebilecek kısmî bir irade hürriyetine sahip olduğunu savunmakla Eş'arî'den ayrılmıştır. Bâkîllânî, Ehl-i sünnet kelâm sisteminde ulûhiyyet anlayışı ile tabiat felsefesi arasında ayrılmaz bir bağ kurarak Mu'tezile'den aldığı âlem görüşünü ulûhiyyetin temeli haline getirmiş, nübüvvetin ispatı için Ehl-i sünnet açısından mucizeye oldukça yeni bir anlam kazandırarak onu felsefî bir temele dayandırmıştır. Duyu verilerinin sınırlı ve izâfî olduğunu savunmuş, Aristo mantık ve felsefesine karşı çıkarak bazı istidlâl metodları geliştirmiş, tenkit ettiği mezheplerin görüşlerini doğru ve objektif olarak nakletmiştir. Bâkîllânî'nin, sadece Brahmanizm'in nübüvveti inkâr ettiğine dair yanlış bir bilgi verdiği kabul edilir ki bu İbnü'r-Râvendî'nin aslında kendi görüşü olduğu halde söz konusu fikri Brahmanizm'e mal etmeye çalıştığına farkına varamamasından kaynaklanmıştır (Bedevî, *Min Târîhi'l-İlhâd fi'l-İslâm*, s. 138). Bilhassa tabiat felsefesi ve diğer bazı kelâmî görüşleri Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî, İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî gibi Eş'arîler'le Ebû Zer el-Herevî, Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi Hanbelîler üzerinde etkili olmuş, bu arada in'ikâs-ı edile ilkesini benimsediği için de tenkit edilmiştir.

Bâkîllânî'den söz eden eski ve yeni yazarların bir kısmı onun görüşlerini tesbit ederken, bir kısmı da onu eleştirirken bazı hatalara düşmüşlerdir. Nitekim Abdülkâhir el-Bağdâdî ve Adudüddin el-İcî'ye göre Bâkîllânî bekâyı müstakil bir

sıfat olarak kabul etmemiştir (Bağdâdî, s. 90; İcî, s. 208). İbn Hazm'a göre ise *sarfe** nazariyesini benimsemiş, ilâhî sıfatları zâtan ayrı kadim varlıklar saymış, ölümle birlikte ruhun da tamamen yok olacağına inanmış, bütün günahlardan tövbe etmeyen kimsenin tövbesinin kabul edilmeyeceğini savunmuştur (*el-Faṣl*, V, 76, 85, 88, 93). Ebû Hayyân et-Tevhîdî'ye göre Hürremiyye'nin inançlarına, Abdülhâkim Belba'a göre Mu'tezile'nin i'câz görüşüne katılmıştır (Bâkîllânî, *i'câzû'l-Kur'an*, s. 54). M. Zâhid Kevserî, Ebû Rîde, Muhammed el-Hudayrî ve Muhammed Ramazan Abdullah ise İbn Teymiyye ile İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Bâkîllânî'yi haberî sıfatlar konusunda Selefi göstermeye çalıştıklarını, kelâmcılığıyla bağdaştırmayacağı için bu iddianın asılsız olduğunu, aksine onun haberî sıfatları te'vil ettiğini öne sürmüşlerdir. Halbuki bütün bu iddialar Bâkîllânî'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinde yer alan bilgilere tamamen ters düşmektedir. Bunlar, onun fikirlerini yanlış yorumlamaktan veya kendi eserlerine başvurmayıp ikinci derecede kaynaklara müracaat etmekten ortaya çıkmış olmalıdır.

Bâkîllânî'nin görüşlerini tenkit edenlerin başında çağdaşlarından Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Ali el-Ahvâzî ve İbn Batta gelir. Daha sonra İbn Hazm, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Vezîr ile çağdaş âlimlerden Abdurrahman Bedevî ve Abdür-raûf Mahlûf kısmen onu eleştirenler arasında yer alır. Bunlardan ilk zümreye dahil olanlar akaidde Selefi oldukları için yönelttikleri tenkitler genel olarak kelâm metoduna yapılmış eleştiriler mahiyetindedir. Özellikle İbn Hazm'ın Eş'arîler'e karşı tekfire kadar varan hücumlarının subjektif olduğu açıktır. İbn Hazm bir anlamda Bâkîllânî'nin fıkıhta Dâvûd ez-Zâhirî'ye yönelttiği tenkitlerin intikamını almak istemiş olabilir. Sadece İbnü'l-Arabî insanın dolaylı fiillerinin (bk. TEVLİD) Allah tarafından yaratıldığı hususunda Bâkîllânî'nin Mu'tezile'ye karşı getirdiği delillerin çelişik olduğunu belirtir (*el-Avâşım*, s. 119). İbnü'l-Vezîr ile Abdurrahman Bedevî insan fiillerinin meydana gelişiyile ilgili delillerini yetersiz bulurlar. Ancak bu husus düşünce tarihi boyunca hakkında kesin sonuçlara varılamayan konulardan biridir. Abdür-raûf Mahlûf'un, "vazettiği mukaddimelerden çıkarılması mümkün olmayan bazı sonuçlar ortaya koymak suretiyle hatalı

akıl yürütmede bulunduğu"na ilişkin iddiası ise Bâkîllânî'nin ispat etmek istediği konuyu yanlış anlamasından ileri gelmiştir. Zira o Bâkîllânî'nin Kur'an'ın ilâhî bir kitap olduğunu tevâtür yoluyla ispat etmeye çalıştığını sanmıştır (Abdür-raûf Mahlûf, s. 108-109). Halbuki Bâkîllânî, Kur'an'ın ilâhî kitap oluşunu benzerinin meydana getirilemeyeşi yani mu'ciz oluşuyla, elimizde bulunan Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Allah katından getirdiği Kur'an olduğunu ise tevâtür metoduyla ispat etmeyi hedef almıştır. Ayrıca aynı yazar Bâkîllânî'yi tenkit eden Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1015) ile Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî'yi (ö. 471/1078) aynı şahıs zannetmiş ve *et-Tebşîr* (s. 119) adlı eserde Bâkîllânî hakkında yer alan övgü ifadelerine dayanarak İsferâyînî'nin onu tenkit etmesine ihtimal bulunmadığını belirtmiştir (Abdür-raûf Mahlûf, s. 88-90). Halbuki Bâkîllânî'yi tenkit eden âlim, Eş'ariyye'ye bağlı Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî değil Selefî olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî'dir ve *et-Tebşîr* adlı eser de Ebû'l-Muzaffer'e aittir.

Bâkîllânî'nin daha çok kelâmcılığı üzerinde yapılmış çeşitli araştırmalar mevcuttur. Muhammed Ramazan Abdullah'ın *el-Bâkîllânî ve ârâ'ühül-kelâmiyye'si* (Bağdat 1986), Yûsuf İbîsh'in *The Political Doctrin of al-Bâkîllânî'si* (Beyrut 1966), J. Bouman'ın *Le Conflit autour du Coran et la Solution d'al-Bâkîllânî'si* (Amsterdam 1959), Muhammed b. Abdürrezzâk Hamza'nın *el-İmâm el-Bâkîllânî ve kitâbühü't-Temhîd'i* (Kahire 1958), Abdür-raûf Mahlûf'un *el-Bâkîllânî ve kitâbühü'l-İ'câzül-Kur'ân'ı* (Beyrut 1978), Şerafeddin Gölçük'ün *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, Bâkîllânî'de İnsanın Fiilleri Anlayışı* (İstanbul 1979) adlı eseri bunlar arasında sayılabilir.

Eserleri. Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî mûbalağalı sayılacak bir ifade ile Bâkîllânî'nin, tamamı 50.000 varak tutan çok sayıda eser yazdığını belirtir (*et-Tebşîr*, s. 119). Kelâm, dinler tarihi, tefsir, fıkıh, usûl-i fıkha dair olan ve kaynaklarda adlarından söz edilen eserlerinin sayısı elli beş civarındadır. Bunlardan günümüze ulaştıkları bilinen ve çoğu kelâm ilmine, bir kısmı da Kur'an ilimlerine dair olan eserleri şunlardır: 1. *et-Temhîd fi'r-red'ale'l-mülhîdetül-Mu'aftıla ve'r-Râfi'za ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile. Temhîdül-evâ'il ve telhîşü'd-delâ'il* adıyla da bilinen ve mevcut kelâm kitaplarının en önemlisi sayılan eserin Süleyma-

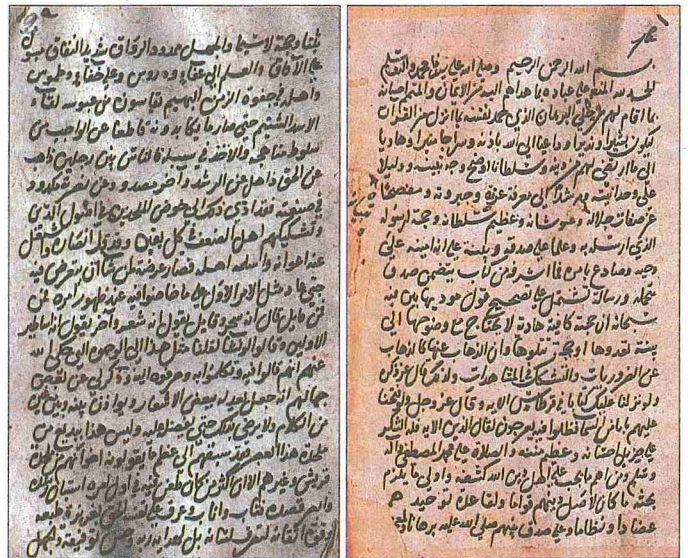
niye Kütüphanesi'nde iki (Ayasofya, nr. 2201; Âtîf Efendi, nr. 1223), Bibliothèque Nationale'de (bk. Bâkîllânî, *et-Temhîd* [R. J. McCarthy], s. 26-27) bir yazma nüshası mevcuttur. Eser Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde ve Muhammed Mahmûd el-Hudayrî (Kahire 1366/1947), R. J. McCarthy (Beyrut 1957) ve ayrıca İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). Abdülcelîl b. Ebû Bekir er-Rebîî *et-Tesdîd fi şerhi't-Temhîd* adıyla *et-Temhîd* üzerine bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlide Sultan, nr. 20). 2. *el-İnsâf*. Muhtasar bir kelâm kitabı olan bu eserin muhtevası üç ayrı risâle tarzında yazıldığı itibarı vermektedir. Bazı kaynaklarda Bâkîllânî'ye atfedilen *Risâletül-Hurre* adlı kitabın da aynı eser olduğu kabul edilir. Eser M. Zâhid Kevserî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire 1382/1963). 3. *Menâkıbü'l-e'imme ve nakzü'l-me'tâ'in 'an Selefi'l-ümme*. Hulefâ-yi Râşidîn'e yöneltilen tenkitlere verilen cevaplardan oluşur. Eksik bir yazma nüshası Dimaşk Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 66). 4. *el-İntişâr li-şühhati nakli'l-Kur'ân ve'r-red 'alâ men nehelehül-fesâd bi-ziyâde ev nokşân*. Mevcut Kur'an'ın fazlalık veya eksiklik gibi bir tahrife mâruz kalmadığını, aksine Allah'tan geldiği şekliyle nakledilip sonraki nesillere ulaştığını konu alan bu eser Muhammed Zağlûl Selâm'ın tahkikiyle basılmış (İskenderiye 1971), ayrıca Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır (Frankfurt 1407/1986). Ebû Abdullah es-Sayrafi *Nüketül-İntişâr* adıyla eseri ihtisar etmiş, Ebû

Bekir es-Sâbûnî de *Nüket* üzerinde çalışarak onu yeniden düzenlemiştir (Sezgin, I, 609). 5. *İ'câzül-Kur'ân*. Kur'an'ın hangi bakımlardan mucize olduğu konusunu işleyen eseri Ahmed Sakr tahkik ederek yayımlamış, Gustave E. Grunbaum İngilizce'ye çevirerek tahlil etmiştir (Şikago 1950). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası vardır (Reisülküttâb, nr. 18). 6. *el-Beyân*. Bâkîllânî'ye ait *Fi'l-Mu'cizat* adındaki hacimli eserden geriye kalan bir bölüm olduğu kabul edilir. R. J. McCarthy'nin tahkikiyle basılmıştır (Beyrut 1958). 7. *Hidâyetül-müsterşidin ve'l-makne' fi usûli'd-dîn*. Tamamı on yedi cüz (cilt) olan eserden geriye on iki cüz kalmış olup yazma bir nüshası Ezher Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 342). Muhammed b. Ebû'l-Hattâb el-İşbîlî *Telhîşül-kifâye min kitâbi'l-Hidâye* adıyla eseri ihtisar etmiştir. 8. *Su'âlâtü ehli'r-re'y 'ani'l-kelâm fi'l-Kur'ân*. Kur'an'ın te'vil ve tefsiriyle ilgili sorulara verilen cevaplardan oluşan küçük bir risâle olup yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Lâleli, nr. 3861/7).

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Bâkîllânî'ye, Fuat Sezgin tarafından ise İbn Fûrek'e atfedilen (GAS, I, 609) *Ma'ârifü'l-ahyâr fi te'vili'l-aşbâr* (Damad İbrâhim, nr. 272) adlı kitap bunlardan hiçbirine ait olmayıp daha sonra yayıyan bir müellifin eseridir. Çünkü kitapta daha sonraki devirlerde yaşayan âlimlerin isimlerine rastlanmaktadır.

Bâkîllânî'nin gerek kendi eserlerinde gerekse diğer kaynaklarda adlarından söz edilen, fakat günümüze kadar ulaş-

Bâkîllânî'nin
I'câzül-Kur'ân
adlı eserinin
ilk iki
sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Damad
İbrâhim Paşa,
nr. 18)

tuğu bilinmeyen bazı kitapları da şunlardır: *İkârü'l-müte'evvîlîn* (Nazzâm'in kelâm sisteminin tenkidi), *Nakzû'l-fünûn li'l-Câhiz* (Câhiz'in i'câz görüşünün tenkidi), *Nakzu Nakzi'l-Lüma' li'l-Eş'arî* (Ali el-İskâfî veya Kâdî Abdülcebbar'ın Eş'arî'ye ait *el-Lüma'a* karşı yazdığı *Nakz*'in tenkidini), *el-İbâne 'an mezhebi ehli'l-küfr ve'd-dalâle, et-Ta'dîl ve't-tecvîr, Şerhu'l-Lüma' li'l-Eş'arî, er-Red 'ale'l-Mu'tezile fi me'stebehe aleyhim min te'vîli'l-Kur'an, Fi Enne'l-ma'dûm leyse bi-şey', Şerhu Edebi'l-cedel, Keyfiyyetü'l-istishâd, Değâ'ıku'l-ke-lâm, İmâmetü Benî 'Abbâs, el-Kerâmât, Taşarrufü'l-'ibâd ve'l-fark beyne'l-halk ve'l-iktisâb, ed-Dimâ'ü lile-tî ceret beyne's-şahâbe, Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye, el-Kesb, el-Bağdâdiyyât, el-Cür-câniyyât, el-İşbahâniyyât, Nihâyetü'l-icâz, el-İmân, et-Tebşıra, el-Mukaddimât fi usûli'd-diyânât, el-Mesâ'ilü'l-Kostantiniyye, er-Red 'ale'l-mütenâsihîn, el-Mesâ'il ve'l-mucâlesâtü'l-menşûre, el-İmâmetü'l-kebîre, el-İmâmetü's-şagîre, er-Rudûd 'alâ Ebî Tâhir b. Kâsım, Ecvibetü ehli Filistîn, Mesâ'il se'elehâ İbn 'Abdilmü'min, el-Uşûlül-kebîr, el-Uşûlüs-şagîr, Mesâ'ilü'l-üşûl, Fazlül-çihâd, Emâlî, İcmâ'u ehli'l-Medîne, et-Takrîb ve'l-irşâd fi usûli'l-fıkh* (M. Ramazan Abdullah, s. 196-216).

BİBLİYOGRAFYA:

Bâkullânî, *et-Temhîd* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1957, s. 145, 214-215, 227-229, 258-263, 280-282, 286-296, 304-305, 330-333, 346-350, ayrıca bk. nâşirin girişi, s. 11-13, 22-27, 30-32; a.e. (Ebû Rîde), nâşirin girişi, s. 1-31; a.mlf., *el-Beyân* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1958, s. 8-9, 18, 79; a.mlf., *i'câzül-Kur'an*, nâşirin girişi, s. 16-30, 34-35, 49-54, 63; a.mlf., *el-İnsâf*, s. 7, 13-14, 16, 22-27, 30-41, 51, 54, 57-58, 59, 63-64, 71, 105, 136, 172, 176; Bağdâdî, *Uşûlül-d-dîn*, s. 45, 67, 90, 109; a.mlf.,

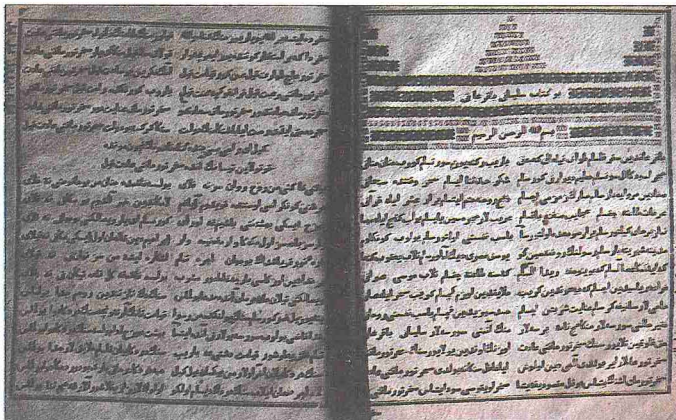
el-Fark (Kevserî), s. 221; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 379-380; İsfarayînî, *et-Tebşîr*, s. 119; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), II, 303; III, 286; IV, 5; V, 5, 6, 76, 80-99, 109, 142, 185, 202; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, Kahire 1947, s. 243, 247, 249, 256; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Âvâsım* (Tâlibî), s. 119; a.mlf., *Ahkâmül-Kur'an*, III, 457; Şehrîstânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 95, 98; İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî*, s. 119-120, 177, 178, 222-224, 398-399; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyînât*, s. 36; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11-12; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, IV, 269; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 190-193; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 167; VI, 135; VII, 119, 154; İcî, *Cevâhirü'l-ke-lâm* (nşr. Ebû'l-Ulâ el-Afîfî, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, II, Kahire 1934, içinde), s. 133, 156, 170, 181, 208, 210; Sübkî, *Tabakât*, III, 352; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcül-müzeheb*, II, 228-229; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire, ts. (Dârü's-Sa'b), s. 429; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-hak'ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 322; *Keşfü'z-zunûn*, I, 173; II, 1485, 2042; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 160, 168; *İzâhu'l-meknûn*, I, 98; II, 691; Ammâr Tâlibî, *Ârâ'u Ebî Bekr b. el-'Arabî el-Kelâmiyye*, Cezayir, ts. (eş-Şirketü'l-Vataniyye), s. 10-11, 127, 159; Abdurrahman Bedevî, *Min Târîhi'l-ihlâd fil-İslâm*, Kahire 1945, s. 138; a.mlf., *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1971, I, 569-591, 595-627; Sezgin, *GAS*, I, 608-609; Abdürraûf Mahlûf, *el-Bâküllânî ve kitâbühâ i'câzül-Kur'an*, Beyrut 1978, s. 77-78, 88-90, 108-109, 534; Hüsnî Zeyne, *el-'Akl'inde'l-Mu'tezile*, Beyrut 1978, s. 25, 26-27, 144; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, III, 51; M. Ramazan Abdullah, *el-Bâküllânî ve ârâ'ühül-ke-lâmiyye*, Bağdad 1986, s. 132 vd., 179-215, 224 vd., 593-607; İzmirli İsmâil Hakkı, "Ebû Bekir Bâküllânî", *DİFM*, sy. 5-6 (1926), s. 137-172; F. Rosenthal, "A Tenth Century, Document of Arabic Literary Theory and Criticism", *MW*, XLII (1952), s. 58-61; Yusuf Ibish, "Life and Works of al-Bâküllânî", *IS*, IV (1965), s. 225-236; Halim Sabit Şibay, "Bâküllânî", *İA*, II, 253-257; Abdülkayyûm, "Bâküllânî", *UDMI*, III, 977; R. J. McCarthy, "al-Bâküllânî", *EIP* (İng.), I, 958.

ŞERAFEDDİN GÖLCÜK

BÂKİR, Muhammed b. Ali

(bk. MUHAMMED el-BÂKİR).

Bakırgan
Kitabı'nın
ilk iki sayfası
(Kazan 1847)

BAKIRGAN KİTABI

Hakim Süleyman Atâ'nın

(ö. 582/1186)

tasavvufî şiirlerden derlediği
manzume ve kıssalar mecmuası.

Eserlerinde Süleyman, Kul Süleyman, Hakîm Hâce Süleyman, Hakîm Süleyman, Hakîm, Hakîm Hâce, Süleyman Bâkırğânî isimlerini kullanan Hakîm Atâ, Ahmed Yesevî'nin üçüncü halifesi olup, Yesevî tarzında hikmetler söylemiş ve Orta Asya tasavvuf edebiyatında ondan sonra hikmet an'anesini geliştirmiş en eski süfî şairdir.

Bakırgan Kitabı, değişik zamanlarda yaşamış çeşitli şairlere ait birtakım ilâhî ve süfiyâne şiirlerin toplandığı bir mecmuadır.

On dört şairin 124 manzumesiyle yine bunlardan bazılarına ait sekiz manzum hikâyeden meydana gelmiştir. Manzumelerden kırk dördü Hakîm Atâ'ya, yirmi biri Şemseddin'e, on dokuzu İkânî'ye, on üçü Ubeydî'ye, on ikisi Ahmed Yesevî'ye, dördü Şerîf'e, dördü Hudâdâd'a, birer tanesi de Şühüdî, Gazâlî, Şeyhî, Fakîrî, Kâsım, Garîbî ve Hatâî'ye aittir. Mecmuadaki manzumeler hikmet tarzının en güzel örnekleridir. Eserde dervişlerin ve dervişliğin faziletlerine ve dünyanın fâniliğine dair birtakım mutasavvıfâne düşüncelerle Ahmed Yesevî için yazılmış methiyeler de yer almaktadır.

Mecmuanın sonunda yer alan manzum hikâyelerden Hz. Peygamber ve kızı Fâtıma'nın ölümlerini anlatanlar Şemseddin'e, mi'râcî ve Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etme teşebbüsünü anlatanlar Süleyman Atâ'ya, Hz. Peygamber'in oğlunun ölümünü anlatan Ubeydî'ye, Cenâdil Kalesi'nin kurtuluşunu anlatan hikâyeye ise Hatâî'ye aittir. "Yarım Alma Kitabı"nın da Süleyman Atâ tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.

Yüzyıllardan beri Orta Asya, Volga, Hârizm ve Kıpçak Türkleri arasında büyük bir vecd ve heyecanla okunan *Bakırgan Kitabı* ilk defa 1846'da Kazan Dârülfünun Matbaası'nda basılmıştır. Çift sütun halinde seksen altı sayfadan ibaret olan bu baskının her sayfasında ortalama elli mısra vardır. Yine aynı matbaada 1301'de (1884) basılan nüsha ise 144 sayfa olup her sayfası ortalama yirmi altı mısradır. Eserin birçok yazma nüshası da vardır.